

Колекція паперових грошей Української Народної Республіки у фондах Музею історії Десятинної церкви

У фондах Музею історії Десятинної церкви зберігаються паперові гроші номіналом 50 карбованців, 2 гривні, 10 гривень, 500 гривень, 1000 карбованців, які відносяться до періоду виникнення грошової системи в Україні впродовж 1918-1920 років.

З утворенням 17 березня 1917 року в Києві Центральної Ради та проголошення 20 листопада її Третім Універсалом Української Народної Республіки (УНР) перед новою владою постало одне з надзвичайно складних завдань – створення власної символіки, знаків суверенітету, грошової системи. Надходження до банків УНР від торгівлі та населення були незначними, бо торговельні установи й заможна частина населення в цей складний час вважали за краще тримати готівку вдома. 24 жовтня 1917 року Секретаріат фінансів УНР скликав нараду з директорами державних і приватних банків та кредитних установ, де розглядалося дуже важливе питання – випуск власних грошей і цінних паперів. Уже 19 грудня 1917 року Центральна Рада ухвалила тимчасовий закон про випуск державних кредитних білетів УНР. Згідно із цим законом, «1. Кредитові білети випускаються Державним Банком УНР в розмірі, строго обмеженому дійсними потребами грошового обігу, під забезпечення тимчасово, до утворення золотого фонду, всім майном Республіки: надрами, лісами, залізницями і прибутками УНР від монополій після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної Скарбниці, 2. Розмір випуску кредитних білетів не повинен ні в якому разі перебільшити половини річної суми прибутків від монополій. 3. Випуски кредитних білетів можуть проводитися лише законодавчим шляхом. 4. Кредитні білети випускають в карбованцях, при цьому один карбованець містить 17,424 долі чистого золота і ділиться на 200 шагів. 5. Українські кредитові білети ходять нарівні з золотою монетою, є законним платним засобом і обов'язкові до прийому в усіх платежах. 6. Російські кредитні білети ходять на попередніх підставах. 7. Розмін і обмін українських кредитних білетів на російські і, навпаки, російські на українські – обов'язковий для всіх осіб, місць і установ без якогось-небудь комісійного за розмін і обмін винагород. 8. Обмін українських кредитових білетів одної вартості на іншу, а також ветхих (старих) білетів на нові проводиться в установах Українського Державного Банку і Скарбниці. 9. Одночасно з випуском <...> кредитових білетів належить оголосити про прикмети неплатіжності в разі їх псування. 10. За фальшування українських кредитових білетів винні караються позбавленням прав і каторгою.

11. Генеральному Секретарю фінансів надається право виробити зразки кредитних білетів УНР і опис їх оголосити до загальної відомості».

Ще влітку 1917 року Центральна Рада оголосила конкурс на створення ескізу українських паперових і «дзвінких» грошей, у якому взяли участь художники Г. Нарбут, А. Серета, О. Красовський, Г. Золотов, М. Романовський. Перші банкноти та поштові марки України були виготовлені в київській друкарні Стефана Кульженка¹ за ескізами Георгія Нарбута. Із 24 видів грошових знаків 12 було надруковано за ескізами Г. Нарбута. Художнє оформлення карбованців та гривень здобуло високу оцінку фахівців. У Франції їх ставили як приклад, зразок виконання державних паперів, а в Німеччині ними захоплювалися найкваліфікованіші майстри друкарень.

*Друкарня С. Кульженка.
м. Київ, нині вул. Євгена Чикаленка, 4²*

Нові гроші отримали нову назву – «карбованці». Один карбованець містив 17,424 долі чистого золота (0,044 г) та поділявся на 200 шагів. На рівні з національною валютою продовжували вільно «ходити» російські рублі як царські, так і Тимчасового уряду – так звані «керенки». Зростання дефіциту державного бюджету, інфляція, потреба в розмінних номіналах спричинили додаткову емісію грошових знаків. 30 березня 1918 року Центральна Рада прийняла рішення про додаткову емісію в розмірі сто мільйонів карбованців. Передбачалося випустити банкноти в таких номіналах: 5, 10, 25 та 50 карбованців з терміном дії до 1 березня 1919 року. 6 квітня населення Києва

¹ Найкраща друкарня Києва в 1917 році. Тут друкували повнокольорові книги, листівки, афіші тощо. Саме в друкарні С. Кульженка перед новим 1918 роком (за новим стилем 5 січня 1918 року) видруковано перші банкноти УНР – 100 карбованців. Згодом із цієї друкарні вийшли й перші українські поштові марки.

² Будинок знищений під час Другої світової війни.

вперше побачило 25 карбованців, дещо пізніше з'явилась купюра номіналом 50 карбованців, а 5 і 10 карбованців ще не було випущено.

Спочатку купюри виходили без позначення серії та номера. Друкувалися карбованці в Києві, мали серію (АК), згодом купюри номіналом 50 крб виготовлялися в Одесі (до серії АО 209). Банкноти наступних серій вважалися фальшивими у зв'язку з тим, що оригінальні кліше потрапили до рук денікінців. У 1920 році радянський уряд України виготовив декілька десятків мільйонів купюр для уряду Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. На купюрах цього випуску вказана серія «АО», номери 236–250. На нашій банкноті стоїть серія АО та номер 249, таким чином, вона була випущена радянським урядом.

Знак Державної Скарбниці Української Народної Республіки номіналом 50 карбованців

Аверс: посередині розміщено картуш, у центрі якого надруковано номінал «50 /карбованців». Обабіч від цифри виконано стилізований рослинний орнамент. У верхній частині картуша над номіналом розміщено тризуб, під номіналом – підпис «Директор Державної Скарбниці». Ліворуч картуша на тлі рослинного орнаменту зображено селянина, що стоїть і тримає в лівій руці лопату. Праворуч – селянка зі снопом пшениці в одній руці і серпом у другій. Зверху напис: «Знак Державної Скарбниці». Під картушем – напис: «Ходить нарівні з кредитовими білетами». Серійний номер стоїть у нижніх кутках банкноти – АО 249.

Реверс: по центру банкноти – картуш, у якому зображено два профілі – чоловіка та жінки. Зверху розміщено напис: «50 карбованців 50». Під картушем – напис «За фальшування карається / тюрмою». Ліворуч від напису міститься візерунчастий орнамент, праворуч – тризуб.

Щодо походження назви «карбованець» є декілька версій. За однією з них, походження цього терміна сягає корінням давніх часів, коли на території сучасної України поширеним був метод записування розрахунків / боргів шляхом нанесення (карбування) на дерев'яній палиці / лозині спеціальних позначок. Інша версія заснована на тому, що у XVIII ст. в російській імперії, у тому числі й на українських землях, у грошовий обіг потрапили срібні рублі нового зразка з косою насічкою (карбуванням) на ребрі. Назва «карбованець» завдячує методу виготовлення монет карбуванням. Слово «рубль» походить від слов'янського «рубати» (свого часу давні гривні розділяли методом рубання на частини – «рублі»).

Карбування, або чеканка (фр. Repoussé, нім. Treiben, англ. Repoussé and chasing) – оброблення металів тиском, що полягає у виготовленні малюнка, напису або зображення шляхом вибивання на пластині необхідного рельєфу.

Завдяки своєму оформленню 25 крб та 50 крб в народі отримали назву «лопатки». Населення називало також грошові купюри «лебідь-юрчиками» (за підписом). Прізвище Лебідь-Юрчик – як підпис директора Державної скарбниці – зазначено на перших українських паперових грошових знаках УНР. Тому Лебідь-Юрчик був широковідомим у той час.

Харитон Лебідь-Юрчик (1877, Східне Поділля – 1945, Німеччина) – український економіст, державний діяч, директор Державної Скарбниці УНР та Української Держави. Під його керівництвом створено перший в історії України Державний бюджет (1918).

Великі труднощі виникли з дрібними купюрами. В обігу майже не залишилося розмінних грошей. Тому 18 квітня 1918 року Центральна Рада випустила першу партію розмінних грошових знаків – шагів. Ці марки-шаги також були віддруковані в київській друкарні С. Кульженка, вартістю 10, 20, 30, 40 та 50 шагів. Декоративне оздоблення шагів вартістю 10 і 20 належало А. Середі, решта – Г. Нарбуту.

На всіх шагах був напис «Українська Народна Республіка». На марках у 30 шагів (аверс) – жіноча голова в профіль, прикрашена вінком. На купюрах у 40 і 50 шагів на аверсі – вінки квітів, у центрі вінка – тризуб на першій і орнаментальна цифра 50 – на другій. На реверсі всіх шагів текст: «Ходить нарівні з дзвінкою монетою». Загальний наклад нарбутівських марок – близько 71,5 млн одиниць. Відомо кілька підробок купюр у 40 шагів і близько двадцяти – 50 шагів. Центральна Рада випустила українські паперові гроші на суму 115 626 300 крб: 1) купюр номіналом 100 крб – «горлинок» (1918) – на суму 53 250 000 крб 2) купюр номіналом 25 і 50 крб (1918) – на суму 58 920 000 крб. Розмінних марок – шагів – на суму 3 456 300 крб.

29 квітня 1918 року на З'їзді вільних землеробів було обрано гетьманом України вихідця з козацько-старшинського роду Павла Скоропадського. На

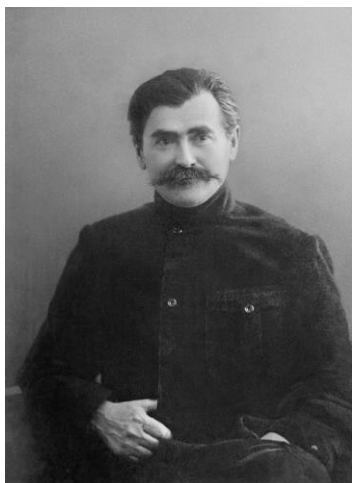
з'їзді було проголошено про повалення уряду Української Центральної Ради та утворення Української Держави. При П. Скоропадському було введено в обіг паперові гривні, замовлені ще Українською Центральною Радою в Німеччині. На той час у вільному обігу на українському ринку були царські карбованці, карбованці та гривні УНР, карбованці місцевого випуску в Житомирі та Одесі, німецькі марки, срібні монети російської імперії та марки-гроші.

5 серпня 1918 року першими в обігу з'явилися облігації внутрішньої позики під назвою «*Білет Державної Скарбниці*». Облігації друкувалися з 8 купонами – по 4 з кожного боку. Спочатку вони мали відігравати роль облігації внутрішньої позики. Однак нестача купюр в обігу призвела до того, що й облігації, й окремі купони на початку 1919 року (за уряду Директорії) стали використовувати як гроші. 17 жовтня 1918 року уряд гетьмана одержав з Німеччини ще одну виконану за актом Української Центральної Ради емісію кредитних білетів вартістю в 2, 10, 100 і 500 гривень. Деяко пізніше надійшли номінали 1000 та 2000 гривень, замовлені вже урядом гетьмана у зв'язку з посиленням в Україні інфляції. На них стоїть назва емітента «*Українська Держава*» – так за гетьмана називалася Україна. Гривні були випущені в обіг 17 жовтня 1918 року. Уряд П. Скоропадського так і не зміг опанувати становище у сфері фінансів та грошового обігу. Попередня влада залишила своєму наступнику досить важку спадщину. Українська Держава не мала бюджету, усі установи існували в борг, видатки на державне управління безперервно зростали. Через це Україна існувала за рахунок інтенсивної роботи друкарського верстата. Збільшення грошової маси призвело до величезної інфляції та зростання цін.

Перші згадки про «гривню» як грошову одиницю містяться в «Повісті минулих літ». У VII-IX ст. гривню використовували при здійсненні торговельних операцій, вона залишалась головною грошовою одиницею Давньоруської держави до XIV ст.

1 березня 1918 року Центральна Рада прийняла Закон «Про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів», яким було запроваджено нову грошову одиницю – гривню, яка поділялася на 100 шагів і дорівнювала 1/2 карбованця. 2 гривні відповідають одному карбованцеві емісії 1917 року. 30 березня 1918 року було ухвалено Закон «Про випуск на 100 млн знаків Держскарбниці». Протягом 1918 року в Берліні видрукувано грошові знаки номіналом 2 гривні.

Ескіз купюри 2 гривні виконав Василь Кричевський, про що свідчать дві літери в нижніх кутках на лицьовій частині банкноти – ВК.

Василь Кричевський (31.12.1872 (12.01.1873), с. Ворожба Лебединського повіту Харківської губернії – 15.12.1952, м. Каракас, Венесуела) – український художник, архітектор, графік, автор Державного Герба УНР, творець українського архітектурного модерну, ініціатор збереження шевченківського будинку на Козиному болоті в Києві (зараз музей Т. Шевченка в однойменному провулку біля Майдану Незалежності), засновник української професійної університетської архітектурної та художньої освіти, заслужений діяч мистецтв УРСР, доктор мистецтвознавства, професор.

Державний кредитовий білет Української Народної Республіки номіналом 2 гривні

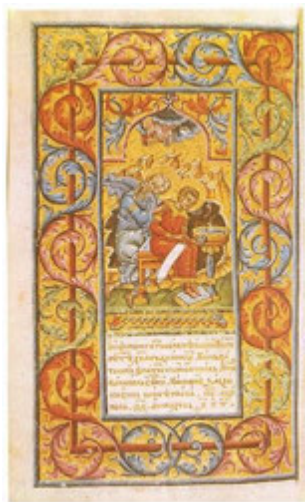
Аверс: основне тло банкноти взято в прямокутну рамку. Над рамкою розміщено напис: «Українська Народня Республіка», унизу під рамкою – «Державний кредитовий білет». По центру – стилізоване зображення Дерева життя з п'ятьма гілками. На нижніх гілках висять стилізовані трикутні плоди. На тлі дерева – напис: «дві гривні рівні / 1 карбованцю / 1 гривня містить / 8 712 долі щирого золота». Над Деревом напис – «гривні», унизу дерева – «року 1918». Обабіч від дерева – квадратні рамки, прикрашені геометричним орнаментом. У центрі рамок розміщено ромбовидний картуш. У лівому стоїть

номінал «2», у правому зображено тризуб. Під номіналом підпис: «Директор Державного банку», під тризубом підпис: «Скарбник». У нижніх кутках – ліворуч стоїть літера «В», праворуч – «К».

Реверс: тло оздоблено геометрично-рослинним орнаментом. По центру розміщено ромбоподібний картуш з написом: «Державні кредитові білети Української Народньої Республіки забезпечується всім державним майном Республіки. Державні кредитові білети Української Народньої Республіки ходять нарівні з золотою монетою. За фальшування державних кредитових білетів винувних карається позбавленням прав і тюрмою». Обабіч від картуша – медальйони із цифрою «2». Унизу по центру – номер серії А 04239941. Колір зелений. Серію нанесено червоним. Банкнота має водяні знаки – чергування кілець та хрестоцвіті.

З перших днів становлення державності художник Георгій Нарбут брав участь у створенні грошових знаків, марок, державного герба та печатки України. Оформляючи купюру, він застосував вишукані орнаменти в стилі українського бароко XVII-XVIII ст., декоративні шрифти та зображення тризуба – знака князя Володимира. Саме на українських 100 карбованцях, за 52 дні до офіційного прийняття тризуба як Державного Герба України, з'явився знак князівської пори. На замовлення Центральної Ради Г. Нарбут у 1918 році працював над державною символікою України. Він виконав зображення герба Української Народної Республіки, де на блакитному восьмикутнику – постать козака в обрамленні орнаменту з тризубом угорі. Г. Нарбут створив проект державної печатки за зразком давньоукраїнської, гетьманської – із зображенням козака з рушницею, проектував печатку Державного секретарства. Він створив ескіз номіналу 10 грн. В оформленні купюри було використано орнаментальну рамку з гравюри XVII ст. «План Києва» Афанасія Кальнофойського, зразки декоративних шрифтів стародруків, зокрема, з пам'ятки XVI ст. – Пересопницьке Євангеліє.

Георгій Нарбут (25.02 (09.03) 1886, с. Нарбутівка Глухівського повіту Чернігівської губернії – 23.05.1920, м. Київ) – український художник-графік, ілюстратор, автор перших українських державних знаків (банкнот і поштових марок), творець українського державного герба й печаті. Один із засновників і ректор Української академії мистецтв.

Державний кредитовий білет Української Народної Республіки номіналом 10 гривень

Аверс: по периметру розташовано квіткову рамку з розеток та акантового листа. Угорі зображено тризуб у рамці, що складається з рослинного орнаменту – квітів і листків. Над тризубом напис: «Українська Народня Республіка». Обрамляє рамку з тризубом напис: «Державний кредитовий білет». По центру зазначено номінал – «Десять гривень». Над ним з боків стоять цифри «10». Під номіналом – підписи: «Директор Державного банку» і «Скарбник». По центру розміщено рік випуску банкноти у два рядки: «Року 1918». Унизу текст – «1 гривня містить 8 712 долі щирого золота».

Реверс: тло банкноти прикрашають рослинні орнаменти. По центру в прямокутній рамці ліворуч указано номінал «10» (власне цифру зображено у вигляді орнаменту з квітів), праворуч у квадраті – текст: «Державні кредитові білети Української Народньої Республіки забезпечується всім державним майном Республіки. Державні кредитові білети Української Народньої Республіки ходять нарівні з золотою монетою. За фальшування державних кредитових білетів винувних карається позбавленням прав і тюрмою». Над номіналом стоїть серія А 03151730. Унизу по центру міститься напис: «Українська Народня Республіка». По краях банкноти по периметру прямокутної рамки є чотири написи: «десять гривень». По кутках банкноти в квадратах вказано номінал «10».

Державний кредитовий білет Української Народньої Республіки номіналом 500 гривень

Аверс: по периметру проходить орнаментована рамка з розеток. По центру в шестикутнику зображено голову жінки з античним профілем у вінку з квітів. Від шестикутника розходяться промені. Угорі – написи: «Українська Народня Республіка» і «Державний кредитовий білет». По центру вказано номінал –

«п'ятьсот гривень». По краях у вінках із колосків пшениці, квіток та плодів міститься тризуб. Під номіналом – підписи: «Директор Державного Банку» і «Скарбник». У нижніх кутках вказано номінал – «500». Унизу – текст: «1 гривня містить 8 712 долі щирого золота».

Реверс: по центру банкноти – картуш, у якому розміщено тризуб з текстом: «Державні кредитові білети Української Народньої Республіки забезпечуються всім державним майном Республіки. Державні кредитові білети Української Народньої Республіки ходять нарівні з золотою монетою. За фальшування державних кредитових білетів винувних карається позбавленням прав і тюрмою». Обабіч від нього у два рядки: «500 /гривень». Цифра «500» зображена у вигляді рослинного візерунка. Над номіналом стоїть серія А 0717073. По кутках на тлі тризуба розміщено написи: у верхніх – «500», у нижніх – «гривень». Унизу по центру стоїть рік випуску «1918». Кольори – зелено-блакитний і помаранчевий. Водяний знак – із хрестиків і кіл.

Банкнота номіналом 1000 карбованців емітована урядом гетьмана Павла Скоропадського в Українській Державі в 1918 році. Серед усіх паперових грошей періоду Української революції 1917–1921 років ця банкнота вважається однією з найкрасивіших. Її ескізи виконав відомий художник Григорій Золотов – викладач типографської школи Василя Кульженка.

Григорій Золотов (21.01 (09.01) 1882, с. Перше Плесно нині Воронезької обл. рф – 15.04.1960, м. Павлоград Дніпропетровської обл.) – український живописець і графік.

Перший випуск 1000 карбованців було здійснено за ініціативи гетьмана Павла Скоропадського в Києві 13 листопада 1918 року, після чого за влади Директорії емісію було продовжено в Кам'янці-Подільському, а потім Симон Петлюра продовжив емісію 1000 карбованців у Варшаві.

Банкнота має всі необхідні ознаки платіжного засобу та державних грошей – емітент, номінал, серію випуску, окрім року емісії. Банкнота мала високий рівень захисту від підробок – захисну сітку, конгрев (рельєфну суха печатку), водяні знаки.

Борис Мартос – міністр фінансів УНР – вказав, що на банкноті у слові «карається» допущено граматичну помилку.

Знак Державної Скарбниці Української Держави номіналом 1000 карбованців

Аверс: по центру вміщено картуш із написом у чотири рядки: «Знак Державної Скарбниці тисяча карбованців». Над ним – булава, бунчук та гілки очерету зі стрічкою з написом: «Українська Держава». Центральний картуш прикрашено орнаментами з плодів та квітів. Обабіч напису «Українська

Держава» розміщено картуші із цифрами «1000», під якими ліворуч у картуші на тлі «1000» надруковано текст: «Ходить нарівні з кредитовими білетами», а праворуч на тлі зображення козака з мушкетом напис: «Фальшування карається по Закону». Унизу по центру в картуші зазначено номінал «1000». Обабіч від нього вказано серійний номер банкноти – АІ 847544. У нижньому лівому куті банкноти на тлі «1000» зроблено напис: «Директор Державної Скарбниці Лебідь Юрчик». У правому кутку на тлі «1000» міститься напис: «карбованців». Унизу стоять дві печатки із зображенням козака з мушкетом: ліворуч – суха рельєфна, праворуч – червоного кольору.

Реверс: по центру розміщено картуш з написом: «1000 карбованців». Обабіч нього зображено дві жіночі постаті: ліворуч – жінка, яка тримає булаву, праворуч – з рогом достатку. По боках від них у прямокутній рамці – картуш із цифрою «1000». У верхній частині банкноти по центру міститься картуш із тризубом. Поле банкноти прикрашено орнаментами з плодів та квітів.

Слід зазначити, що Центральна Рада вжила важливі заходи задля створення власної фінансової системи. Як один з атрибутів державності було випущено національну валюту – гривню. Однак Центральна Рада так і не змогла довести до кінця грошову реформу, підготувавши лише підґрунтя для друкування та випуску в обіг грошових знаків. Нормалізація грошового обігу ускладнювалася ще й тим, що на території України в обігу були українські гривні, російські рублі, німецькі марки та австрійські крони.

Джерела та література

Гага, С. В. 2009. Перші грошові знаки – творчий внесок Г. Нарбути в історію незалежної України початку ХХ ст. *Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького*, 11. Дніпропетровськ.

Гай-Нижник, П. П. 2003. Лебідь-Юрчик – директор Державної Скарбниці України в 1917–1919 роках. *Вісник Національного банку України*, 9, с. 68.

Гай-Нижник, П. П. 2008. Експедиція заготовок державних паперів і Х. М. Лебідь-Юрчик – установа і людина, що творила грошову систему України. *Фінанси України*, 4, с. 118–123.

Мотенко, Я. В., Шишкіна, Є. К. 2014. Формування грошових систем УНР та Української Держави. *Вісник національного технічного університету «ХІІІ»*, 25 (1068), с. 98–105.

Поліщук, В. І. 2005. Із історії політики Української Центральної Ради, Гетьманщини та Директорії у сфері грошей і грошового обігу (1917–1920 рр.). *Історія народного господарства та економічної думки України*, 37–38, с. 105–116.

Рудіченко, О. І. 1992. Національні паперові гроші України. Донецьк.

Середа, А. М. 2009. Становлення та розвиток фінансової системи за доби Центральної Ради. *Вісник Запорізького університету*, 2, с. 21–27.

Тверська Л. В. Золотов Григорій Олександрович. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ, 2010. URL: <https://esu.com.ua/article-16994>.

Тетяна Левченко

провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу фондів
Музею історії Десятинної церкви